

УДК: 37.07:130.2

Купрій Тетяна Георгіївна

кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри філософії
Київський університет імені Бориса Грінченка
t.kuprii@kubg.edu.ua

СОЦІАЛЬНА АФІЛІАЦІЯ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ ЯК ЧИННИК ОРГАНІЗАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ ВИЩОЇ ШКОЛИ

Анотація. У роботі розглядається проблема афіліації як соціального явища студентської групи у вищій школі. Визначено важливість співіснування, співвизнання та співпраці у студентському середовищі, результатом якого є продуктивний навчально-виховний, соціально-гуманітарний та науковий процес. Досліджено особливості прояву соціальних потреб особистості в основних сферах її життєдіяльності в період підготовки у вищій школі із застосуванням аналізу аспектів організаційної культури. Проаналізовано на основі результатів емпіричного дослідження взаємозв'язок між мотиваційними типами афіліації студентської молоді та їх організаційною діяльністю у вищому навчальному закладі.

Ключові слова: афіліація; студент; спілкування; потреба; організаційна культура; мотив

Вступ. Партиципаторна поведінка представників будь-яких колективів визначає умови їхньої діяльності всередині групи. Емоційний психологічний клімат, який є основною запорукою, ключовою потребою контакту з людьми окреслює статус члена групи, фактори взаємодії його з оточуючими, надання і прийняття допомоги з боку інших. Студенти, як одна з найдинамічніших соціальних груп, є більш відкритою до дружби і відчуття прихильності до подібних собі. Радити іншим людям і жити разом з ними, співпрацювати і спілкуватися з ними, що приносить задоволення обом сторонам, любити, приєднуватися до груп – фактори, які визначають активну участь студентства в процесі навчання і визначають їх невелику кількість деструктивних форм поведінки.

Незважаючи на актуальність вивчення афіліативних складових і соціальних якостей особистості, питання соціальної потреби спілкування та визнання студентства є недостатньо вивченими на сьогодні, у наукових дослідженнях сучасних психологів і соціологів практично не розглядаються, що робить актуальність даного дослідження більш значущою. У наш час в наукових розробках, присвячених проблемам афіліації особистості, важко знайти працю, у якій підхід

міжособистісних відносин не був би присутнім у якості методологічної або теоретичної основи. Аналіз наукової літератури засвідчує, що проблеми афіліації особистості в соціумі сьогодні активно розвивається у працях відомих педагогів, психологів і соціологів Л.С. Виготського, П.К. Анохіна, М.О. Бернштейна, П. Бехтерева, С.П. Бочарової, Б.Ф. Ломова, М.Г. Ярошевського. Концептуальні підходи до аналізу поставленого питання заклали корифеї світової психологічної науки Г. Мюррей та Х. Хекхаузена. Сьогодні назріла необхідність комплексного вивчення феномену соціопсихологічного становлення студента в колективі в сфері вищої освіти.

Мета статті – розглянути проблему афіліації студентської молоді як умови організаційного становлення у вищій школі та суспільстві.

Підзаголовки статті. Термін «афіліація» походить від англійського слова «affiliation», що означає зв'язок [Словарь психолога-практика, 2001, с. 76] соціально-психологічних феноменів, які лежать в основі побудови взаємообумовлених відносин. Вперше термін афіліація було введено відомим американським психологом Генрі Мюрреєм у другій половині ХХ ст., який вважав основною потребою людини потребу в афіліації. Мета афіліації – взаємний, довірливий зв'язок, де кожний із партнерів, якщо й не любить чи не знає іншого, то ставиться до нього прихильно, приймає його, по-дружньому підтримує, симпатизує йому. Спілкування необхідне людині, щоб поділитися з іншими почуттями і переживаннями, отже, щоб відчутти себе людиною [Семиченко В.А., 2001, с. 71].

Прагнення бути з іншими виникає при певних умовах, коли щось приносить задоволення (радість) або загрозу (небезпека, стрес і тривога). У стресових ситуаціях рівень афіліації збільшується, тому особистість, яка проявляє взаємодію, надає допомогу іншим, одержує таке ж ставлення від оточуючих до себе. Блокування афіліації викликає почуття самотності, відчуженості, породжує і поглиблює стрес та фрустрацію. Тенденції до афіліації зростають при включенні суб'єкта в потенційно небезпечну стресову ситуацію. Було встановлено, що загальними чинниками афіліації є:

- 1) необхідність порівняти себе з іншими, позбавитись невпевненості;

2) необхідність отримати позитивну стимуляцію завдяки цікавому живому спілкуванню;

3) потреба в отриманні схвалення, уваги;

4) потреба в емоційній підтримці.

Не можна не погодитися з Емішянцом О.Б., що мотив афіліації виявляється у прагненні людини налагоджувати добрі, емоційно позитивні взаємостосунки з людьми [Емішянц О.Б., 2013, с. 56]. Любов до людини – найвищий духовний прояв цього мотиву. Стосунки між людьми, які побудовані на ґрунті афіліації, є, як правило, взаємними. Партнери по спілкуванню, які мають зазначені мотиви, не розглядають один одного як засіб задоволення власних потреб, не прагнуть домінувати один над одним, а розраховують на рівноправне співробітництво. В результаті задоволення мотиву афіліації між людьми створюються довірливі, щирі стосунки, засновані на симпатіях та взаємодопомозі. Особистості з розвиненим мотивом афіліації виявляють велику активність і ініціативу в спілкуванні з оточуючими, особливо в таких видах діяльності, як листування, розмови по телефону, відвідування різних клубів, зборів, нарад, зустрічей, вечірок тощо. Особистості з переважанням мотиву афіліації досягають більш високих результатів в роботі в тих випадках, коли вони працюють не поодинці, а в складі групи, з членами якої в них встановилися товариські стосунки.

Дослідник психології особистості Х. Хекхаузен визначає афіліацію як певний клас соціальних взаємодій, які мають щоденний і в той же час фундаментальний характер. Внутрішньо, або психологічно, афіліація виступає у вигляді почуття прив'язаності, вірності, а зовнішньо - у комунікабельності, в прагненні працювати з іншими людьми в просторовій близькості, постійно перебувати з ними в контакті. Афіліація також визначається як прагнення бути в товаристві (громаді, оточенні) інших людей, яка дозволяє людині перевірити обраний спосіб поведінки і характер реакцій на складну і небезпечну обстановку. У певних межах близькість інших призводить до прямого зниження тривожності, пом'якшуючи наслідки як фізіологічного, так і психологічного стресу [Хекхаузен Х., 2000, с. 112].

Афіліація пов'язана з соціальною підтримкою. Завдяки соціальній афіліації відбувається консолідація соціальних зв'язків спільноти та конструювання її як гармонійної цілості. Особистості, які отримують ефективну соціальну підтримку від одногрупників чи однокурсників, швидше проходять процес адаптації у студентському середовищі, знайомляться з нормативними особливостями студентської спільноти, та позитивно реагують на ситуацію невизначеності. Численні психологічні дослідження показують позитивний вплив соціальної підтримки для отримання емоційної, оціночної, інформаційної та інструментальної підтримки в студентському колективі як малій соціальній групі.

Належність до студентського колективу, почуття взаємодопомоги, взаємопідтримки є позитивним фактором, тому що він знижує рівень тривожності та наслідки невпевненості. Оптимальним є таке поєднання, коли рівень афіліації є достатнім як для дружнього спілкування студентів, так і для робочих відносин, які орієнтовані на результат і не завжди можуть враховувати інтереси всіх сторін. Це свідчить про високу ефективність суб'єктивної оцінки, що забезпечує порівняння значення діючих факторів оточення середовища з в становленням їх позитивного і негативного впливу. Більш того, суб'єктивна оцінка студентської молоді змінює свої межі залежно від стану індивіда та його досвіду. Мотивація поведінки в спільних взаємообумовлених відносинах визначається основними принципами, які лежать в організації поведінки, спрямованої на досягнення задоволення потреб [Терещенко К.В., 2011, с.229].

Студенти - це, в основному, соціальні особистості з багатим внутрішнім життям, який вони хочуть розкрити іншим і поділитися з іншими своїми переживаннями. Студенти здебільшого схильні до емпатії, а не навпаки, прагнуть отримати задоволення від спілкування з товаришами по навчанню, а тому спрямовані на досягнення емоційної єдності з групою. Цим пояснюються високі позиції комунікативного мотиву, мотивів афіліації та співробітництва в їхній системі навчання та виховання. Студенти, які перебувають у дружніх стосунках добровільно допомагають один одному, коли це потрібно, довіряють один одному,

захищають інтереси іншого в його (її) відсутності і не критикують один одного у присутності сторонніх [Гуляс І.А., 2007].

Стратегія розвитку комунікабельного процесу не відбувається в атмосфері недовіри і неповаги, де важливу роль відіграють викладачі. Останні, володіючи емоційним інтелектом можуть своєчасно прореагувати на деструктивну поведінку студента і спрямувати її в русло соціальної. Емпіричні дослідження показують, що викладачі, які створюють здоровий клімат, емоційно підтримують групи пов'язані з більшою мірою мотивації студентів до спілкування, стимулюють їх до участі у житті університету, швидше за все, формують у студентів почуття зв'язку або позитивних відносин «учень-наставник» і, в свою чергу, менш агресивної поведінки в групі .

Методика та організація дослідження. Різні методи виміру соціальної афіліації: опитувальники, шкали спостереження, проєктивні методи можуть використовуватися у більш комплексному дослідженні. Серед них можна згадати методику формально-динамічних показників товариськості О.П. Саннікової, шкалу соціального інтересу особистісної значущості рис Д.Ж. Кренделла, методику самооцінки особистості Дж. Менестера та Р. Корзіні, методику вивчення мотивів навчальної діяльності у модифікації А.А. Реана, методику мотивацій професійної діяльності К. Замфіра, методику діагностики емоційних бар'єрів у міжособистісному спілкуванні В.В. Бойко, методику діагностики рівня полікомунікативної емпатії І.Ю. Юсупова, методику здатності до лідерства Р.С. Немова, методику розвитку організації В. Зигерта, Л. Ланга (модифікація Л. Карамушки) та ін. [Карамушка Л.М., 2014, с. 11]

В даному пілотажному дослідженні з метою виявлення у студентів мотивів афіліації (певний баланс прагнення до прийняття оточуючими людьми і страху бути відкинутим, знехтуваним іншими людьми), ми використали тест-методику діагностики мотивів афіліації А. Мехрабіана в модифікації М.Ш. Магомед-Емінова [Діагностика мотивов аффилиации, 2002, с. 95-98] та опитувальник «Соціальна афіліація студентської молоді» (авторська модифікація). Опитувальники дають можливість дослідити можливі такі типові поєднання мотивів і способи їх

інтерпретації: 1) високий рівень розвитку мотиву «прагнення до людей» (СП), який поєднується з високим рівнем розвитку мотиву «страх бути відкинутим» (СО); 2) високий рівень розвитку мотиву «прагнення до людей» поєднується з низьким рівнем розвитку мотиву «страх бути відкинутим»; 3) високий рівень розвитку мотиву «страх бути відкинутим» в сукупності з низьким рівнем розвитку мотиву «прагнення до людей»; 4) низький рівень розвитку обох мотивів. Для вивчення особливостей організаційної культури використовувався опитувальник «Оцінка рівня організаційної культури І.Д. Ладанова. Методика дає можливість дослідити загальний показник розвитку організаційної культури, в якому визначаються такі рівні: «дуже високий», «високий», «середній», «має тенденцію до деградації».

Статистична обробка даних здійснювалася із використанням комп'ютерної програми SPSS (версія 13). Кафедра філософії в межах науково-дослідної теми НДІ культури лідерства Університету «Корпоративна культура Університету» провела соціологічне дослідження «Соціальна афіліація студентської молоді Київського університету імені Бориса Грінченка». Основні характеристики дослідження: термін – лютий-травень 2016 р.; $n = 214$: вибірка проступенева, цілеспрямована, квотна; статистичні параметри: «стать», «вік»; об'єкти репрезентації - студенти I-VI курсів Київського університету імені Бориса Грінченка (жін. – 162, чол. – 52) віком 17-23 років; одиниця вибірки - студенти спеціальностей «Правознавство», «Філософія», «Країнознавство», «Міжнародна інформація», «Історія», «Фінанси і кредит», «Менеджмент», «Фізичне виховання», «Книгознавство, бібліотекознавство та бібліографія», «Журналістика», «Інформатика», «Дошкільна освіта», «Початкова освіта», «Практична психологія», «Видавнича справа і редагування», «Переклад»; похибка $\pm 2,8\%$.

Результати дослідження. Проведений кількісний аналіз отриманих результатів дозволив установити характер значущих кореляційних зв'язків між показниками мотивації афіліації та показниками організаційної діяльності представників вибірки студентів.

1. На початковому етапі емпіричного дослідження визначено рівні афіліації студентів. Найбільш вираженими виявилися високий (56,3%) та середній (37,1%)

рівні афіліації. Водночас низький рівень афіліації представлений лише в 6,6% респондентів. Виявлено, що серед дівчат рівень афіліації у 1,74 рази вище, ніж у юнаків, а співвідношення критерію високого рівня афіліації між студентами молодших курсів до старших становить 3:1. Установлено статистично значущий зв'язок за аналізом U-критерію Манна-Уїтні та ступенів достовірності даних ($p \leq 0,01$) виявив залежність між рівнем організаційного розвитку культури у ВНЗ та показником афіліації студентів, як «потребою у спілкуванні». Сутність даного зв'язку проявляється в тому, що чим вищим є рівень розвитку організаційної культури, тим вищим є рівень «потреби у спілкуванні» студентів.

2. Дослідження також виявило статистично значущий зв'язок ($p \leq 0,01$) між рівнем розвитку організаційної культури та показниками низького рівня розвитку мотиву «прагнення до людей», який поєднується з високим рівнем розвитку мотиву «страх бути відкинутим». Це проявляється в тому, що по мірі зростання рівня розвитку організаційної культури, знижується показники кількості студентів, які активно уникають контактів з людьми та шукають самотності. 73,1% опитаних мають друзів серед своїх одногрупників і 57,4% - показали готовність і вміння з ними контактувати. Страх остракізму у спілкуванні та прояви атрактивності через риси дружелюбності та компанійськості проявили 62,3%, серед них – 86,2% дівчат.

3. Результати дисперсійного аналізу вказують на наявність взаємозв'язку між рівнем розвитку організаційної культури та типами мотивів афіліації студентської молоді за статистично достовірною причиною залежностей ($p \leq 0,01$). Сутність зв'язку простежується в тому, що чим вищим є рівень розвитку організаційної культури, тим ймовірніше є наявність прямого пропорційного зв'язку з другим типом мотивів афіліації й зворотного пропорційного зв'язку з четвертим типом мотивів афіліації. За отриманими даними переважна кількість опитаних вважає дотримання корпоративної етики у відносинах із співрозмовниками важливою складовою співіснування (77,8%), значна частина вибірки допоможе своїм одногрупникам (однокурсникам) на шкоду собі (рівень емпатії – 51,9%), проте лише 24,7% опитаних бере участь в групових організаційних заходах. Неочікуваною при високих показниках рівня афіліації виявилася відповідь на питання: «чи асоціюєте

ви себе як частину студентської академічної групи?»: позитивну надали відповідь лише 34,6% респондентів.

4. Крім того, виявлено вплив становища студента в групі на рівень його організаційної активності в університеті на рівні тенденції ($p < 0,05$). Зокрема, високий рівень організаторських здібностей показують студенти, які бачать себе лідером в групі, організації (54,5%). На думку опитаних, себе лідерами демонструють більше $\frac{3}{4}$ юнаків і втричі менше (26,9%) дівчат.

5. Отримані в результаті дослідження дані вказують на зв'язок потреби особистості досягти успіхів у спілкуванні не тільки з ровесниками, але й з викладачами та адміністрацією Університету ($p < 0,05$). Із сформованою ідентифікацією себе як неконфліктного студента погоджується 85,2% опитаних, з яких тільки 9,3% мали конфліктні ситуації з однолітками, а 5,5% – непорозуміння з дирекцією ВУЗу.

6. Результати кореляційного аналізу між зазначеними показниками виявляють вплив на рівень афіліації студентів їхньої статі, віку та майбутньої професії. Тут простежується кілька закономірностей.

По-перше, традиційно у студенток виявляється вищий рівень афіліації як до однорідної, так і до протилежної статі; вони здебільшого проявляють другий тип поєднання мотивів афіліації. Юнаки навпаки не мають відмінні уміння встановлювати психологічний контакт з учасниками спілкування, достатньо високий рівень спроможності ефективно взаємодіяти з оточенням не спіткало студентів-юнаків збільшити потребу у спілкуванні.

По-друге, студенти молодших курсів прагнуть до самоствердження в колективі. Їхній мотив афіліації відповідає прагненням саморозвитку. Такі студенти відкриті до нового досвіду, прагнуть бути інтелектуально розвиненою особистістю, вільно почувати себе зі співрозмовником незалежно від його віку. Старшокурсники навпаки, володіючи певним досвідом спілкування, не проявляють яскравої «потреби у визнанні» та «потреби мати теплі стосунки з людьми». Домінування мотиву афіліації (четвертий тип) породжує стиль спілкування з людьми, який характеризується впевненістю, невимушеністю, відкритістю та сміливістю.

По-третє, готовність до активних предметних та соціальних дій виявили 98,6% опитаних (тільки троє студентів виявилися асоціальними з нульовим демонстративним показником афіліації та «тенденцією до деградації» розвитку організації культури). Визначена «потреба мати теплі стосунки з людьми» виявляється в особливій стурбованості особистості не залежить від спеціальності і кваліфікації щодо налагодження товариських взаємостосунків з іншими, таких, які описуються словами «дружба» та «любов».

Студенти гуманітарних спеціальностей з поглибленим підходом до соціальної взаємодії «Фізичне виховання», «Журналістика», «Дошкільна освіта», «Початкова освіта», «Практична психологія» випереджають інші спеціальності щодо високого рівня розвитку організаційної культури (67,5%), так і рівня афіліації (превалює 2 тип мотивів). Відносно високий показник в організації відображено лише для 40,8% респондентів спеціальностей «Правознавство», «Країнознавство», «Міжнародна інформація», «Історія», «Менеджмент». Для студентів зазначених спеціальностей характерне поєднання 1 і 4 типів мотивів. В той же час простежується тенденція щодо студентів спеціальностей, які не повсякчас у професійній діяльності можуть бути пов'язані з постійним спілкуванням: «дуже високий» і «високий» рівень розвитку організаційної культури підтвердили лише 18,1% опитаних напрямків підготовки «Філософія», «Фінанси і кредит», «Книгознавство, бібліотекознавство та бібліографія», «Інформатика», «Видавнича справа і редагування», «Переклад». Студенти комфортно себе почувають при низькому розвитку мотиву по шкалі СП. Характерними для цієї групи є 3 і 4 типи мотивів.

Висновки. Дослідження виявило статистично значущий зв'язок між рівнями розвитку організаційної культури та типами мотивів афіліації студентської молоді. Адекватна орієнтація в різноманітних ситуаціях спілкування є проявом набуття життєвого досвіду, який відповідає високим рівням організаційної діяльності студентів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гуляс І.А. Дослідження типів та особливостей афіліації у студентів-психологів. /І.А. Гуляс // Психология и социология – № 5 – 2007. [Електронне джерело]. – Режим доступу: http://www.rusnauka.com/9_EISN_2007/Psihologia/21533.doc.htm
2. Диагностика мотивов аффилиации (А.Мехрабиан) / Фетискин Н.П., Козлов В.В., Мануйлов Г.М. //Социально-психологическая диагностика развития личности и малых групп. – М.: Феникс, 2002. – С.95-98.
3. Емішянц О.Б. Зв'язок психологічного клімату з індивідуально-психологічними характеристиками особистості / О.Б. Емішянц // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 12: Психологічні науки : [збірник наукових праць]. - К. : Вид-во НПУ ім. М. П. Драгоманова, 2013. - Вип. 41 (65). - С. 53-59
4. Карамушка Л.М. Комплекс методик для вивчення особливостей та детермінант розвитку організаційної культури освітніх організацій / Л.М. Карамушка, К.В. Терещенко, В.І. Лагодзінська, В.М. Івкін, А.М. Шевченко // Актуальні проблеми психології : зб. наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. – К. - Алчевськ : ЛАДО, 2014. – Т. I : Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія. – 2014. – Вип. 40. – С. 9-15.
5. Семиченко В.А. Психологія особистості. / В.А. Семиченко – К.: Вид. О.М. Ешке, 2001. – 427 с.
6. Словарь психолога-практика / Сост. С. Ю. Головин. – 2-е изд., перераб. и доп. – Мн: Харвест, М.: АСТ, 2001. – 976 с.
7. Терещенко К.В. Афіліація персоналу як соціально-психологічний чинник організаційного розвитку освітніх організацій / К.В. Терещенко // Актуальні проблеми психології : зб. наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. – К. : А.С.К., 2011. – Т. I : Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія. – 2011. – Вип. 32. – С. 227-232.
8. Хекхаузен Х. Психология мотивации достижения /Хайнц Хекхаузен – СПб: Речь, 2000 –234 с.

Рецензент

Козак Л.В. – д.пед.н.

Стаття надійшла до редакції 06.09.2016

СОЦИАЛЬНАЯ АФИЛИАЦИЯ СТУДЕНЧЕСКОЙ МОЛОДЕЖИ КАК ФАКТОР ОРГАНИЗАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ ВЫСШЕЙ ШКОЛЫ

Куприй Татьяна Георгиевна

кандидат исторических наук, доцент, доцент кафедры философии

Киевский университет имени Бориса Гринченко

t.kuprii@kubg.edu.ua

Аннотация. В работе рассматривается проблема аффилиации как социального явления студенческой группы в высшей школе. Определенно важность сосуществования, соопределения и сотрудничества в студенческой среде, результатом которой является производительный учебно-воспитательный, социально-гуманитарный и научный процесс. Исследованы особенности проявления социальных потребностей личности в основных сферах ее жизнедеятельности в период подготовки в высшей школе с

применением анализа аспектов организационной культуры. Проанализирована на основе результатов эмпирического исследования взаимосвязь между мотивационными типами афiliation студентской молодежи и их организационной деятельностью в высшем учебном заведении.

Ключевые слова: афiliation; студент; общение; потребность; организационная культура; мотив.

SOCIAL AFFILIATION OF STUDENT YOUNG PEOPLE AS A FACTOR OF ORGANIZATIONAL DEVELOPMENT OF HIGHER SCHOOL

Kuprii Tetyana

PhD in Historical Sciences, assistant professor in philosophy
Borys Grinchenko Kyiv University, Kyiv
t.kuprii@kubg.edu.ua

Abstract. The problem of афiliation is in-process examined as the social phenomenon of student group at higher school. Certainly importance of coexistence, recognize and to the collaboration in a student environment the result of which is a productive educational-educate, socially humanitarian and scientific process. The features of display of social necessities of personality are investigational in the basic spheres of its vital functions in the period of preparation at higher school with application of analysis of aspects of organizational culture. Intercommunication is analysed on the basis of results of empiric research between the motivational types of affiliation of student young people and them by organizational activity in higher educational establishment.

Keywords: affiliation; student; intercourse; necessity; organizational culture; reason.

REFERENCES(TRANSLATED AND TRANSLITERATED)

1. Gulyas I.A. Research of types and features of affiliation for students-psychologists. /I.A. Gulyas of // Psikhologiya i soziologia – №5 – 2007. [Electronic source]. Rezhym dostupu do zhurnal: http://www.rusnauka.com/9._EISN_2007/Psihologia/21533.doc.htm (in Ukrainian)
2. Motives diagnosis of affiliation (A.Mekhrabian) / Fetiskin N.P., Kozlov V.V., Manuylov G.M. // Socio-psychological diagnosis of personality development and small groups – M.: Feniks, 2002. – P.95-98. (in Russian)
3. Emishyanc O.B. Connection of psychological climate with individually psychological descriptions of personality / O.B. Emishyanc of // Naukovy chasopys Nazionalnogo pedagogichnogo universytetu imeni M.P. Dragomanova. Series 12: Psychological sciences. – K: Vidavnytvo of NPU the name of M.P. Dragomanova, 2013. – Vyp. 41 (65). – P. 53-59/ (in Ukrainian)
4. Karamushka I.M. Complex of methods for the study of features and determinant of development of organizational culture of educational organizations / L.M. Karamushka, K.V. Tereschenko, V.I. Lagodzinska, V.M. Ivkin, A.M. Shevchenko // Aktualni problemy psihologii: scientific labours of Institute of psychology of the name of G.S. Kostyuka NAPN Ukraine. K.- Alchevsk : LADO, 2014. – T.1. : Organizational psychology. Economic psychology. Social psychology. – 2014. – Vyp. 40. – P. 9-15. (in Ukrainian)
5. Semichenko V.A. Psychology of personality. / V.A. Semichenko – K.: Vidavnytvo O.M. Eshke, 2001. – 427 p. (in Ukrainian)

6. Slovar' of psychologist-practical worker / Sost. S. Y. Golovin. – Minsk: Kharvest, M.: AST, 2001. – 976 p. (in Russian)
7. Tereschenko K.V. Afiliaciya to the personnel as a socially psychological factor of organizational development of educational organizations / K.V. Tereschenko // Aktualni problemy psyhologii: scientific labours of Institute of psychology of the name of G.S. Kostyuka NAPN Ukraine. – K: A.S.K., 2011. – T. 1. : Organizational psychology. Economic psychology. Social psychology. – 2011. – Vyp. 32. – P. 227-232. (in Ukrainian)
8. Khekhauzen Kh. Psikhologiya achievement motivation /Kh. Khekhauzen – SPb: Rech', 2000 – 234 p. (in Russian)